

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

BALLA ZSÓFIA
CSIKI LÁSZLÓ
KISS TAMÁS VERSEI

TEMESI FERENC
REGÉNYRÉSZLETE

KORFORDULÓ 2
KÖRKÉRDÉS
AZ ÚJABB IRODALOM
HELYZETTUDATÁRÓL

TAMÁS ATTILA
„TÖPRENGÉS
AZ IRODALMI
ÉRTÉKRŐL”

ESSZÉK A FOTÓRÓL

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM 1993/3

alföld

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM — 1993. MÁRCIUS

<i>Csiki László</i> verse: Töredék	3
<i>Temesi Ferenc</i> : Híd (regényrészlet)	5
<i>Balla Zsófia</i> versei: Hiába esdesz: idóm kitelik, Egy alapítványi hölgy, Képeslap, A szín (változatok)	19
<i>Láng Zsolt</i> : Szibériai életkép, Nizza-Monte Carlo, Emilio Sanchez, Barokk kéz (kisprózák)	22
<i>Dusa Lajos</i> versei: Emléklap Állampusztáról, Évódó	29
<i>Kiss Tamás</i> versei: Egészen váratlanul, Lépcsők, A szelek útja	30

korforduló 2

<i>Márton László</i> : Magyar írók, szemerkélő esőben	32
<i>Háy János</i> : Hogyan kezdődött, miként végződik	36
<i>Kemény István</i> : Felállványozni a tökéletlent	39

fórum

<i>Tamás Attila</i> : Töprengés az irodalmi értékről (6., befejező rész)	43
--	----

fotó

<i>Albertini Béla</i> : Vonzások és taszítások (Fotográfiánk és a nagyvilág a húszas évektől a hetvenesekig)	52
<i>Miltényi Tibor</i> : Progresszív magyar fotóművészet az 1970—80-as években	61
<i>Peternák Miklós</i> : Remények és hibák (Jegyzetek a privát fotóról)	72

szemle

<i>Valastyán Tamás</i> : Hágó a föld alatt (Nagy András: Európa utolsó nyara)	78
<i>Simon Attila</i> : Csejdy András: Meddóhányó	81
<i>Bónus Tibor</i> : Kaszás Máté: Lázregény	84
<i>Valuch Tibor</i> : „Alany akarok lenni, nem tárgy” (Kenedi János esszéi)	86

TAMÁS ATTILA

Töprengés az irodalmi értékről

6. RÉSZ

Miről is volt szó korábban, a művészetek születését, ezek formálódását nyomon követve?

Hogy az ember ki akarja terjeszteni — legalábbis élményszerűen, lélekben — a maga szűkre határolt világát a végtelenbe. Eredendő nyitottságát megőrizve, nyitottságra való képességét fejlesztve arra törekszik, hogy játékos — esetleg végtelenen stilizált — formákban minél többet megéljen személyiségének lehetőségeiből. Freud nyomán Jung és mások kutatásaira is hivatkozhat erről szólva: végső soron talán évszázazredeknek a messzeségébe is visszanyúlhat néha valamilyen módon az ember, nem utolsósorban éppen a művészetek segítségével. „A világ vagyok! Minden, ami volt, van...” lelkiállapotának megéléséig. József Attila ambivalens víz-motívumai — hangokat elnyelő „tompá” tavai, szűrőfegyvereket rejtő „ónos” vizei, sikoltó némaságot magukkal sodró folyamai — ugyanúgy távlatokat nyitnak a létezés legősibb rétegeinek irányában, mint az „örök boldogság forrásai”-ként csobogó patakjai, az „idők árja”-vá terebélyesedő folyói, lét és nemlét határhelyzetében elringató tengervizei — vagy, megint más példákat véve, azok a képei, melyek még a világba vetettségnek a legarchaikusabb, ember előtti élményrétegeiből is táplálkoznak: ághegyen fönnaadt szalagfoszlányai és gyűrött papírai, hullásra érett gyümölcsai és lehullás határhelyzeteibe került faldarabkái. De hasonló a szerepük elágazó, fák lombjában és az embertest vércsőiben ugyanúgy megjelenő, metamorfózisokra is képes ágszerkezeteinek is. Az ősibe visznek vissza Weöres mítosz-újraélései is, onnan kötnek a jelenbe Eliot *Átokföldjének* több idősíki történessorai, mint ahogy az idők mélységeibe vezet vissza többek között Th. Mann József-tetralógiája, akár Faulkner egy-egy Bibliára rájátszása.

Csakhogya az ősképek és őstörténetek időn felülemelkedésével vagy az időtlen törvényeket kutató bölcselők művekkel szemben az időhöz kötöttség, a behatárolt időkeretek közé zártág különböző élménytípusai is megjelennek századunkban. És nem is föltétlenül kisebb érvénnyel. Ha Tóth Árpádnál éppen az a perc lesz örökké, amelyben „két tűzfal között kigyúl / a végtelen fény tündöklő szarátja”, és váratlanul „szerteszét gurul”-va felszíkraztatja mindazokat a zsinákat, amelyek nélküle belefulladnának környezetük mindennapjainak szürkéségébe, akkor a pillanatok üdítő frissességén túl abból az egyetemes törvényszerűségből is érzékeltet valamennyit a vers — a *Körúti hajnal* —, hogy

a dolgok *általában véve is* éppúgy léteznek számunkra pillanatról pillanatra való változásaik a sokaságában, mint amennyire — ha másképpen közelítjük meg őket — viszonylagos állandóságaik lassan szilárduló rendjében.

És mind a két végletes megközelítésfajta kötődik még valamiképp egy idősíkhöz. (S persze átmenetek sokasága is található köztük; csak egy ezek sorában a realista stílus a maga „középszintű”-nek mondható: éves-évtizedes időtávlataival.)

Igaz, a kötődésnek ez a fajtája egy kicsit eltér az előbbiektől — egy fokkal közvetlenebb náluk. Azt lehetne mondani: nem valamilyen idősíknak a *megjelenítésében* látható, sem tárgyát, sem szemléletének határait tekintve. Inkább csak abban a „szimptóma-szerűségben” ismerhető föl a jelenléte, mely — valahogy így lehetne megfogalmazni — oksági összefüggések nyomát követve tapintható ki. Abban a tényben, hogy akarva-akaratlanul *képvisel* valamennyit abból az egyszeri, soha vissza nem térő korból, amelyben létrejött. Amelyben *éppen ilyen és ilyen* egyedi vonásokkal rendelkező — épp ilyen tárgyú, szemléletű, technikájú, anyagú — műveket hoztak akkor létre, ilyeneket éreztek valamiért fontosnak az alkotásra fogékony művészek — és talán ilyesmit érzett a közönségük is.

Amikor *épp ilyen alkotásra* ihlető „kegyelmi pillanatok” adódtak létrehozóik számára. (Hogy ezúttal Pilinszky János szép szavait használjuk.)

A maga módján az esőverte, nap szikkasztotta, szelektől porlasztott kőoszlop is magán viselheti az idő nyomait, időbeliségének: „időtartamban léteztségének” jegyeit, melyek megkülönböztetik az újabb, „simább,” érintetlenebb tárgyaktól. Már csak ezért is teljesebben képvisel művészi értékeket egy eredeti gótikus katedrális — sérüléseivel és esetleges más fogyatékosságaival egyetemben is —, mint bármilyen késői utánzat. Noha az talán pontosabban, kiszámítottabban ad testet „a művészet” arányainak is, akárcsak azoknak a törvényszerűségeknek, melyeket „a gótika”-ból lehet tökéletes elvonatkoztatással nyerni. Nem utolsósorban éppen azért lehet teljesebb, „érvényesebb” ez az érték, mert hordozóját nem sterilen „művészet”-ként hozták létre, még csak nem is „a gótika” megtestesítésének a céljával, hanem egy kor mindennapjaiban élni kényszerült emberek számára építették azt föl más emberek, *akik eleven szálak sokaságával kötődtek koruknak még egyszer újra nem teremthető formációiba*. Anyagi föltételeik és technikai próbálkozásai, hiteik és szorongásaik, általánosabb irányú tervezéseik és pillanatnyi élményeik nyomait viselve végül is magukon. A *saját lét* konkrétságának, minden más létezőtől való különbözőségének, megformált-körülhatárolt egész-voltának valamilyen érvényre jutása azért is fontossá lehet a művészetben. Hiszen a létezés legegyetemesebb tényezői közt éppúgy ott működik ez a törekvés, mint a másik, a vele ellentétes irányú: amely más tényezőkkel való kapcsolatteremtések rendszerébe kíván beilleszteni. A kapcsolatteremtések végtelenségének vágya az emberben sem föltétlenül erősebb annál a törekvésnél, hogy megőrizze — vagy talán helyesebben szólva kibontakoztatva megőrizze — önmagát. Ezért is lehet ott a művészi célok között az időfolyamatokban „megmerültség”, vagy éppen az idő-metszéspontokon való elhelyezkedés érzékeltetése. „Csupán az ódon templom a valóság” — állít szembe Weöres egy időviszonyokban mintegy érvényt nyert tárgyat olyanoknak a sokaságával, amelyek harsányságuk ellenére sem tudnak kiemelkedni efemer jelenségek halmazából. A vers (a *Metropolis*) már talán kissé didaktikus is, Mészöly *Film* című kisregénye viszont például anélkül hangsúlyoz valami

ehhez nagyon is hasonlót, hogy bármiféle tanító célzatot engedne be szövegének felszíni rétegeibe. Mégis, szinte tapinthatóvá lesz itt a tárgyak, a helyszínek idősíkokba épülése.

Az egyes stílusokhoz hasonlóan — vagy inkább maguknak a stíluselemeknek a halmazán belül? — rész-tényezők is érzékeltetnek valamennyit fogantatásuk korából. Közrejátszva abban, hogy nyilvánvalóvá válják egyediségük, egyszerűségük; talán úgy is mondhatnánk: határozott „*vanságuk*”. Egy korábban jelentéktelennek tartott tárgy lehetséges emberi jelentésének, „megörökítésére érdemességének” fölfedezése is mindig egyedi helyzethez kötődik, közvetve ezért erre a helyzetre is jellemzőnek mutatkozhat. Nem különbözik ettől egy gondolat első megfogalmazódásának (különösen nem első írásműbeli megfogalmazódásának) az esete sem. A haláltánc-énekek a középkor egész szellemiségéből is földidéznak számunkra valamennyit, akár az eszmékért boldogan halás gesztusai a romantika levegőjéből. Míg az a József Attilánál megfogalmazódó gondolat, amely szerint „mint világ visszája, bolyong bennem, mint lélek, a lét türelme”, aligha lehetne más századnak a szülötte, mint a mienké. Hiszen anyagelvű felfogásokból táplálkozva formálódott, de éppúgy távol áll már attól, hogy büszkélkedni próbálna ezzel, mint amennyire attól is, hogy kétségbeejtsek ennek a felfogásnak a következményei. Érzékeltet valamennyit a létezés végtelenjével való azonosulás készségből is, miközben jellegzetesen szellemi igényekről is vall: annak vágyáról, hogy fölébe emelkedjék a felbomlásával megszűnő anyag létezési szintjének (erről a következő „széthull a testem, mint a kelme, mit összerágnak a molyok” sorpárja szól), és elárul valamennyit abból a keserűen gunyoros önszemléletből is, mellyel a magára maradt ember saját léthelyzetét — elkülönülő saját létének átmenetiségét — tudomásul veszi. Jól tudjuk, hogy az egykori németalföldi festészet darabjai a külvilág mindennapi tárgyaiban és dolgaiban való értékölismerés időszakából is megőriznek és továbbbadnak valamennyit, a hóval borított magyar pusztá ismert művészi „meghódítása” pedig (megint más példát választva) egy olyan korszak szellemi légkörét is sejtetni tudja, melyben valaki az általánosabb természetigenlést a végtelenbe nyúló távlatok iránti vonzalmon túl monumentális léttörvények nyugodt, majdhogy könnyed tudomásul vételével is társítani tudta.

Goethének arról szóló szavai, hogy a művész célja a pillanat maradandóvá tévése, ilyen tekintetben is érvényesek lehetnek. A *milyenség* is őrizhet egy időmetszetet.

Ha napjaid irodalma olyan hangot üt meg, amelyet korábbiak írói nem hallattak, akkor ezt nem csak kényszerűséggént kell tudomásul vened, hanem a *sajátosság értékét* is meg kell látnod benne. Szeretted vagy nem szeretted saját korodat — gyönyörködsz-e változatainak sokféleségében, vagy inkább fáraszt a változásainak mélyén lappangó ismétlődések csömörletes unalma —: ennek ügyében szuverén módon dönthetsz. (Ha nem kell is változatlanul őrizned valamennyi ítéletedet — Eliot és Beckett írásait sem mindjárt első olvasásra szeretted meg, mások pedig már sokat veszítettek előtted első varázsukból.) Szeretheted jobban a gótika csúcsíveit és Giotto festményeit, Dosztojevszkij prózáját és Brancusi szobrai, Csehov drámáit és Bartók zenéjét, mint azokat a művészi alkotásokat, melyek történetesen a legutóbbi évtizedekben formálódtak; ez semmit nem változtat annak tényén, hogy a magad korának regényei és drámái, épületei és versei csak úgy válhatnak igazán érvénnyel

létezőkké, ha tárgyukban, szemléletükben, kifejezőmódjukban — mindegy, hogy hasonló-e hozzá, vagy pedig tagadva azt — éppen ehhez az időszakhoz tudnak kötődni. Testet adva olyan, nélkülük megfoghatatlan csomópontoknak, melyek éppen ennek a tér-időrendszernek az erővonalain jöttek létre.

Szükségyszerűen változtatva valamennyit a művészi alkotás korábban kialakult törvényein. Ezzel is értéket adnak — legalábbis akkor, ha nem pusztítanak el több régít annál, mint amennyi újat létezéshez segítenek.

Tisztább formában egy-egy művészi alkotáson belül jutnak erőteljesen szerephez a variáció törvényszerűségei — a legnyilvánvalóbban zeneművekben vagy egy-egy gótikus székesegyház csúcsíveinek égre törő együttesében, de azért rímeknek, refréneknek vagy más ritmikai elemeknek a rendszerében is —, rejtettebben azonban még a művészetek történetében is érvényre jutnak. Általános azonosságok és konkrét változatok együttesévé bontakozva.

Rilke szonettjei írójuk szándéka szerint határolnak körül zárt — zártságukat hangsúlyozó, lét-érvényességüket érzékeltető — egésze egy-egy látványt, vagy valamilyen időben elhelyezkedő cselekménymozzanatot; az összefüggéshálózatok csomópontjaiban megszülető művek akaratlanul is vallhatnak ezekhez hasonló egységekről. És mert egyetemes törvény, hogy a létezés szétszóródásra kész elemei egyediségükben lehetnek csak dolgokká, „valamik”-ké, ennek a sajátosságának, ennek a mással össze nem téveszthetőségnek is ott valahol a helye az értékek rendszerében.

Egy kor arculatának a viselése is közéjük számít — amíg valamennyire emberi arculata marad a kornak.

És nem is csak a rettenetről kell hírt adni, hanem keserves hiányokról, nyomasztó csőd-határhelyzetekről is — ha egyszer „ez adatott”. Meddig mehet el valaki abban, hogy épp hiányokat, arcfintorra ingerlő abszurdításokat érzékeltesen, anélkül hogy — kozmikus világrendek egykori sugallójából — ő maga is abszurdítások érvényre juttatójává fokozódjék le? Hogy látványos, vagy esetleg kevésbé látványos csőd-produktummá váljék? Ilyen kérdésekre nincsenek kézikönyvek, amelyek recepteket tudnának adni. Csak odafigyelhetünk, a kritikus határterületeket járva, azokra a gesztusokra, melyek a kortanúsításon túl az értékőrzés szándékára, az évtízezredes alkotástörvények lényegének ismeretére is vallanak. Talán egy kicsit éberebbnek kell lennünk, mint korábban, de azért jól fölismerhetők ma is. Néha akár olyan álarcok alatt is, amelyek első tekintetre mintha cinizmust hirdetnének. Látványos helytállási módok kialakítására igazán nem ösztönző évtizedeink felszíni jelenségvilága alatt is sokszor ott húzódnak a létigenlés sértetlen energiái — hogy néha azután a felszínt is elérik.

Mint például kortársunk, az osztrák Handke egyik késői művének soraiban: „Negyedszázad távolából... egy meghatározhatatlan életkorú embert látok. Ez, mezítláb, sötét, bő felöltőben elkezd hadonászni karjával a légtérben. A hadonászásból egyenletes mozgás lesz, ha nem egész keze, ökle mozognak, valami írásféle volna. Vajon ez „ő” volt, vagy „én” voltam? Én vagyok az, még mindig. Nem is írok már, mint gyerekként, a levegőbe, hanem egy papírdarabot vonalkázom, sátirozok, mely a sziklaszürke fokok formázója; vagyok kutató is, kézműves is egyben. Ez az a mozgás, melyet elbeszélésemhez meghatároztam. Betű betű után, szóra szó, a lapon meg kell jelennie a feliratnak, mely oda volt metszve eleitől a kőbe, ám felismerhetővé és közvetíthetővé csak az én könnyed vonalkázásom-sátirozásom tette. Igen, az én puha ceruzanyomomnak össze

kell kapcsolódnia a keménnyel, lapidáris, elődeim beszédének mintájára... Mert a szó zuga nélkül a föld, ha fekete, ha vörös, ha zöldeltetett, azért csak egyetlen sivatag, és nincs az a dráma, nincs a történelemnek se az a drámája, amelynek az én szememben külön érvénye lehetne, mint az édes-egy világ dolgainak és szavainak — a létezésnek. Az elbeszélésnek folytatódnia kell. Az elbeszélés égi napja álljon mindenkor annak a csak az élet véglehetével lerombolható kilencedik országnak a magasába. Elbeszélés honából kiűzöttek, vissza veletek a bús Pontustól. Utód, ha én már nem vagyok itt, elérsz engem az elbeszélés országában, mely a kilencedik ország. Elbeszélő, ott, a te körbeburjánzott ég-alja kunyhódban, te, aki a helyet elérted, elnémulhatsz nyugodtan, hallgathatsz akár évszázadokon át is, fülelve kifelé, elmélyülve mélyeden benn, ám akkor, király, gyermek, szedd össze magad, egyenesítsd derekad, támaszkodj föl könyöködre, mosolyogj körbe, végy mély lélegzetet, s vágj neki újra a te minden vizsályt elsimító szavaddal: 'És...'

*

Sok mindenről szóltál már. A szép szerepétől és a szavakkal folytatott küzdelemről, történelmi kötöttségekről és a személyiségről, a sokat emlegetett „tükrözés” szó lehetséges értelmezési változatairól és a művészetek tipologizálásának lehetőségeiről. Elmondandóid megfogalmazásának a végéhez közelítve nem érzem úgy, hogy közben aránytalanul keveset szóltál arról, hogy végül is mit tartasz műalkotásnak — jó versnek vagy regénynek?

Más szavakkal fogalmazva: miben látsz olyan elméletileg meghatározó tényezőt — divatosabb szót használva *modellt* —, amelyet viszonyítási pontnak tekintesz, mikor — másoknak, vagy csak magadnak: mindegy — az egyik könyvről azt mondod, hogy remekmű, míg a másiktól csak valami olyat, hogy „hát ez bizony eléggé középszerű írás volt”, a harmadikat pedig egyenesen harmatgyöngének minősíted. Mit vársz el ilyenkor tőlük, mit hiányolsz alkalmanként belőlük, vagy mire ismersz rá bennük örömmel? Azon túl, amit korábbi soraidban körvonalaztál: hogy olyan szövegeket látsz bennük, amelyek végső soron az emberi személyiség kibontakozását segítik, a külvilággal való kapcsolattartás lehetőségeit gyarapítják.

Először talán arról kellene még néhány szót szólnod, hogy milyen jellegű is lehet ez a bizonyos kibontakozás, ez a kapcsolattartás. Alighanem abban ragadhatók meg a legfontosabb sajátságok, hogy ezek a tevékenységi formák eltérnek azoktól a cselekvési módoktól, amelyek valamiféle közvetlen gyakorlati célokhoz igazodnak. Eltérnek mindenfajta munkavégzéstől — legfőljből a művészi tevékenységben benne foglalt *munka* tér el részben ettől —, akár a tényleges harci tevékenységektől, vagy azoktól a cselekvési formáktól, amelyeknek jellegzetesen megismerő céljaik vannak. (Másszóval nem állhat föltétlenül közelebb a kémiahoz vagy a lélektanhoz, mint a szövéshez, vagy mondjuk a kertműveléshez.) A már többször szóba hozott, tágabb értelemben véve *játékos* tevékenységek sorába tartozik az itt szóba hozott kibontakozás és kapcsolatteremtés is — vagy legalábbis: ezeknek a rokonai közé. (Nem teljesen véletlen, hogy több más nyelvnek a tanúsága szerint is „játszik” a színész, akár hangszerén az előadóművész — legyen az hegedűs vagy klarinétos.) Azok közt említhetők, amelyek külön „világot” alakítanak ki, amelynek a rendszerébe be lehet lépni — úgy, hogy akkor, mikor a „túlsó határaihoz” érve majd el is kell azt hagyni, nagyobb zökkenők nélkül vissza is lehessen térni a mindennapi

tevékenységek „normális” állapotába. Az áloméval is rokon ez a „világ”, amelyben végső soron jó részt venni — akkor is, ha katartikus szellemi edzésfolyamatában néha keservesen próbára tevődnek legkülönbözőbb szellemi képességeid. Ezért is vonzódsz hozzá, még olyankor is, mikor előre tudod hogy nem lesz majd könnyű ez a „játék”. Valamilyen értékrendet közvetítő — új értékrendeket formáló, régieket romboló vagy megszilárdító — „világ” jön így létre, melyben különféle közvetítésekkel egyaránt szerep jut az érzéki benyomásoknak, a hangulati, akarat, érzelmi és gondolati tényezőknek, a különböző lelki beállítódások kialakításának. „Világ”, amelynek valamilyen szabályozott fölépítése van: eltéréseinek sokasága ellenére egyetemes, a világ legkülönbözőbb dolgaiban megtalálható fejlődési és formálódási tényezőket magában hordó fölépítése. Olyan körülhatárolt szférát alakít ez ki, mely az ember: az egyén és a társadalmi csoportok életében valamilyen szabályozónak a szerepét is be tudja tölteni. Hiszen az időleges, „játékos” részvétel végetérte után is tud még felzaklatni és harmóniába illeszteni, elgondolkodtatni vagy elszongítani. (Valamiképpen az adott szükségletekhez is igazodva.) Ezért is rokona az egykori szakrális tevékenységnek, illetve a szakrális szférába tartozó, szakrális értékű tárgyakkal. Avatottabbá, a benne résztvevőket a világ sokarcúsága iránt nyitottabbakká, „reagálásképesebbé” tevő szellemi játéknak ad formát, tárgyi megjelenést egy-egy regény, vers vagy színpadi mű. A világot magadévá tevésnek egy-egy jelképes változata. Korábbi szavaidhoz visszatérve: nem tudatosan gyakorlati célok szolgálatába állított „hasznos akarat”, de azért nem is pusztán „balga fényűzése” a léleknek. Beleérző képességünket felszító, szemléletünket mozgékonyabbá, néha ítéleteinket is határozottabbá tevő, máskor inkább régi ítéleteinket megkérdőjelező „valami”. A teoretizáló József Attila annak idején történeti és strukturális létének kettősségében is fölvázolta ezt, mint olyan szemléleti egészet, mely a maga belső rendszerét tekintve „minden egyes pontján archimédeszi”, ugyanakkor a történelmileg változó társadalom egymást váltó külső rendszereitől meghatározottan mindig más és más változatban jelenik meg. (Egyúttal lélektanilag is közelített hozzá, amikor különös hatásáról, „immanens varázserejéről” és „világhiányt” pótló szerepéről szólt.) Napjaink egyik ismert prózaírója, a cseh Hrabal ugyanakkor költői szavakkal fogalmazza meg, miben látja ő azoknak az írásoknak a lényegét, amelyeket költői szintűeknek ítél:

„Ha... a léthez igazodom, akkor ez a két jelenség (ti. az „ittlét” és „a lét hangja”) sokkal többet jelent nekem...: az egyedülvaló integrális lét megnyilvánulását,... mellyel a tökéletesen pontos és nem mulékony „lét hangja” szól hozzám,... amely... mindent integráló és mindennek értelmet adó autoritás, világosság, amelyben végre emberré, azaz önmagával azonos egzisztenciává válok.”... „ittlétünk módjával ébresszük fel magunkban elemi vágygal a saját rejtett, szunnyadó, minduntalan elfelejtett és elábrándult létünket, s e létünkkel, ... ha csak távolról is, de immár ébren ismét érintsük a lét teljességét és integritását, a saját létünknek és a világ létének „kontrapunktjával” törekedünk elvi egységéhez; fogadjuk el azt az egységet és „egyedülvalóságát” a világon való egész ittlétünk kötelező rendjeként és végső iránypontjaként, és irányuljunk hozzá, mint összes horizontunk abszolút horizontjához...” „... a lét értelmét megjelenítő, tünékeny pillanatokban..., a „végeesség peremén” találjuk magunkat, szemtől szemben a világnak és „énünknek” a csodájával.”

Persze ezeket a szavakat is pontosabbakká lehetne még tenni. Akár kötetekre terjedően, kimerítő vitákba bocsátkozva a gondolatok megfogalmazása közben. Végső soron azonban ebben a formájukban is bizvást rájuk hagyatkozhatunk. Nem csak a lendületük tud magával ragadni: a bennük hordozott gondolatoknak is megtalálhatjuk a fedezetét.

Ennek a fedezetnek egy részét fogalmazták meg a korábbi vizsgálódások is — a „hivatalos szakma” eredményeit hasznosítva. Végső soron alighanem ugyanannak az alapélménynek egyik változatáról adva jelzést, amelynek jelentkezési formáit vagy nyomait íráshoz ülésed előtt kezded el keresni.

*

Költői hangszínű vallomás és őstörténeti kutatások, nyelvfilozófia és irodalomtörténet-írás, személyes élmény és elvont bölcsekedés... Nem volt egy kissé már túlságosan is heterogén az az anyag, amelyikből valamiképpen egységessé, „koherenssé” kellene rendeződnie föltételezett olvasóid számára mindannak, amit itt előadtál?

Biztos, hogy ez a kérdés sem tartozik azok közé, amelyekre önként is kínálkozik a megnyugtató válasz. Egyáltalán: műkedvelő őstörténész lennél-e, vagy makacsul saját utakat kereső esztéta, kritikus vagy pedig inkább olyan irodalomtörténész, aki valamiért át-átteved a nyelvészet területére? És ha egyszer írásaidban sokszor már a modorosságig menően kerülöd az egyes szám első személyű megnyilatkozás formáit, akkor milyen alapon állsz most elő lépten-nyomon személyes, akár a régmúltból fölszínre hozott élményeiddel? Már-már a Babits által gúnyolt „itt állok cédán, levetközve! láss!” tartásában.

Az első vádak szigorúságán talán enyhít valamennyit az a körülmény, hogy azért nem valamilyen alkalmi csapongások érlelték ki ezt az írást. A különböző szakterületeken tett kitérők évtizedeken át valójában mindig ugyanazokra a kérdésekre keresték a választ, más-más szakmák illetékességi körében mozogva sem függetlenül egymástól. Indokolt lehet tehát kísérletet tenni az összefoglalásukra — akkor is, ha szükségszerű, hogy ugyanúgy felhozható lesz ellenük néhol a hézagosság vádja, mint amennyire másutt az alapozás hiányosságaie.

Talán még az általad máskülönb fenntartásokkal szemlélt újeklektikus szellemiség is segítheti viszont azt a törekvést, hogy egyetlen szövegtestben közelíthessenek egymáshoz olyan gondolatok, amelyeket részletkutatásaikban egymástól elkülönülő szakmák érleltek ki maguk. Olyanok, amelyeket származásuk a legkevésbé sem kapcsol össze egymással. Legfőbb törekvéseiket tekintve ugyanakkor már nem is az eklektika szabadosságainak szelleme állította őket egymás mellé. Vitára, „diskurzusra”, ellenérvekre való szembesülésre készen — akár ezeknek a kihívására is vállalkozva.

Annak lehetséges vádja persze jogos, hogy a néha szinte minden tartózkodást feladó személyesség zavarba ejthet. Mást is feszélyezhet. De — ha némiképp más módon is — a sebészt is zavarhatja, ha úgy adódik, hogy valamiért a saját testén kell műtétet végeznie. (Esetleg más asszisztenciát is bevonva néha szemérmét sértő műveleteibe.) A szükség azonban ilyen helyzetet is teremthet. A jogász is válhat valamiért önmaga ügyfelévé, s mindkettőjük tarthat akár egyetemi előadást is önmaga „eseté”-ről — abban az esetben, ha ennek általánosak lehetnek a tanulságai. A történelemszót sem tiltják el szakmájának törvényei attól, hogy adott esetben tanúskodjék az általa megélt történelem ügyében:

háborús eseményekről és politikai gyűlésekről, vagy éppen személyesen megszenvedett perekről adjon tényeken alapuló tudományos elemzést. A lélektan művelőire sem érvényesek más szabályok — az irodalom kutatója sem állhat merőben más szakmai előírások uralma alatt.

A személyes mozzanatok említését itt sem elsősorban valamilyen szerepelni vágyás hozta magával. Nem arról próbáltak meg ezek elsősorban informálni, hogy mi történt meg — akár a külső eseményeket, akár a belső élményeket tekintve — azzal, aki utóbb leírta őket. Inkább arról, hogy mi történt — mi történhetett — meg *valakivel* ebben a korszakban általában véve. (Nagyjából mindegy, hogy kivel, és hogy mi lehet mindebből valamiért általános érvényű.)

Azokat a törekvéseket sem csak az önmegnyugtató igényei irányították, amelyek az irodalmi érték természetének, ez értékek mibenlétének földerítésére irányultak. Nem kizárólag valami olyan igény érvényesült itt, hogy sikerüljön erkölcsi igazolást találni az „ítélkező”, az útbaigazításra vállalkozó szavak alátámasztásához. (Hogy miért is jobb ez a regény a másikinál, miért érdemes elmélyülten foglalkozni az egyik életművel, míg a másikat talán jobb átengedni a csöndes feledésnek.) Az a cél is ott volt az indítékok között, hogy fölerősítse az ítélkezéshez nélkülözhetetlenül szükséges szellemi energiákat. Hogy olyan időkben is érdemesnek mutakozzék értékítéleteket megfogalmazni, mikor a korábban meghamisított eszmék helyén immár hamisítatlan üzleti érdekek és alkalmi divatok vonhatják uralmuk alá az írott művek terjedésének különböző útjait. Elhibázott volt az elméletépítés valamelyik kiindulási pontja? Megbicsaklott néhol az érvelés logikája? Vagy a személyesség kapott itt mégiscsak túlságosan nagy súlyt? Meglehet. Ebben az esetben mutattassék ki, hogy hol. Igazítsassék ki minden fontosabb tévedés, akár a tárgyban, akár a gondolatvezetésben.

De ne vonassék kétségbe, hogy vannak konstans értékek, amelyek védelmet érdemelnek.

Ne vonassék kétségbe, hogy a személyes „ez tetszik”, „ez nem tetszik”-nél igényesebb ítélkezési eljárások is léteznek. Ne vettessenek ezek oda a teljes viszonylagosság elvének még akkor sem, ha századunk rangos drámaírója fogalmazta meg ennek álláspontját: „Semmiféle esztétikai érték nem létezik, minden csak a maga jelenében érdekes”. A fetisizált, minden emberi személyiségek fölé emelt „korszerűség” kritériuma se tekintessék a legfőbb mércének. (Ismerjessék el az is, hogy ha Hitler, Sztálin és a közöttük egyensúlyozó politikai erők korában érvényesen létezhettek olyan szellemi értékek, amelyek akkor éppen hogy nem viselték magukon *ennek* „a kor”-nak a jegyeit, akkor ezek között ott lehettek a művészet értékei is. Ezeknek pedig az üzletek, a szórakozási és más divatok „lágyabb” uralmának idejében is érvényük maradhat.)

Ismerjessék el, hogy egy-egy kort *formálni* is kell, nem utolsósorban a benne létrehozott értékek felhasználásával. Nem elég ahhoz igazodni. Aki verset vagy drámát írva lesz részévé a maga korának, arra sem vonatkozhatnak más törvények. Egyik ősrünk valamikor kikínálta magának azt a nyelvi formát, amelyben könyveink egyik őst fedezhetjük föl. Fejüket írásra adó emberek sokasága kialakította egy szüntelenül változó folyamatban azokat a tényezőket, amelyek lényegükben változatlanoknak bizonyultak, s amelyeknek szellemében az utódok évezredek át vállalni tudták az alkotás gyötrődéseit és örömeit. Egyéni és közösségi szemléletű, szemlélődő és mozgósító arculatú, a pillanatokhoz

kapcsolódó és nyíltan az egyetemesre irányuló művek máig el nem apadó folyamatának együttesét.

Nem mondhatnánk le arról, hogy keresd, hogy a változó viszonyok között is felkutatni próbáld a bennük munkáló törvényszerűségeket: az ember-lét gazdagításának idők próbáját álló tényezőit.

*

(És ha mindaz, amit mindeddig, lapok sokaságát leírva számításba vettél, mégsem adott eléggé szilárd, ingadozásokra okot nem hagyó szemléleti alapot további munkádhoz?)

Hogyan is fogalmazott egy negyedszázaddal ezelőtt Konrád máig legjobb regényének hőse? Maga is érezve éppen egynéhány elbizonytalanító tényezőt. „Faggatok, magyarázok, bizonyítok, cáfolok, vigasztalok, fenyegetek, engedélyezek, elutasítok, kötelezek, jóváhagyok, jogerőre emelek, feloldok... Hatalmaskodom, tolakszom, ítélkezem...”

Terád már legalább az engedélyezés és az elutasítás: a hatalmaskodás terhei nem háramoltak és nem háramlanak.)

(1989—1991)

